

ברוכים הבאים לעידן הטכנופוליסטי

רן היילברון

מנהיגים פופוליסטים שמדברים בשם רצון העם, ומולם טכנוקרטים אליטיסטים שמבקשים לנהל את המדינה על בסיס מומחיותם – כך מתואר לרוב הניגוד היסודי שבבסיס הפוליטיקה העכשווית. אולם ספר חדש טוען כי שתי התופעות הפוליטיות אינן מנוגדות זו לזו אלא כפופות ללוגיקה אחת, טכנופוליסטית, שצמחה מתוך הריק שנותר לאחר קריסת הדמוקרטיה המפלגתית במאה שעברה

דצמבר 2022

עשורים האחרונים, המילים פופוליזם וטכנוקרטיה חדרו ללב אוצר המילים הפוליטי והדיון הציבורי. הנטייה הרווחת היא לחשוב על התופעות הללו כעל כוחות מנוגדים: הפופוליזם מייצג עוינות עממית ביחס לממסד ולמערכת השלטונית, ואילו הטכנוקרטיה מייצגת מקצועיות, אליטיזם וניטרליות רעיונית. הפופוליזם מבוסס על מודל שלטון ההמון, ואילו הטכנוקרטיה דוגלת בשלטון המומחים. כמה מהמאבקים האלקטורליים החשובים בשנים האחרונות – טראמפ מול קלינטון בארצות הברית, מקרון מול לה פן בצרפת, קמפיין הברקזיט מול האיחוד האירופי בבריטניה, מריו דראגי מול תנועת חמשת הכוכבים באיטליה – מוסגרו באמצעי התקשורת כקונפליקט בין מיינסטרים טכנוקרטי לפופוליזם אנטי-ממסדי. גם בישראל, המתח בין פופוליזם לטכנוקרטיה מתואר לאחרונה כציר המארגן של הפוליטיקה המקומית. הדוגמה המובהקת לכך היא החלוקה בין ישראל הראשונה והשנייה, בין ביביסטים לאנטי-ביביסטים, או המאבק בין בנימין נתניהו למוסדות אכיפת החוק והמערכת המשפטית.^[1]

הרעיון שטכנוקרטיה ופופוליזם הם כוחות מנוגדים נשמע משכנע והגיוני, אבל הוא גם מעלה סימני שאלה רבים. בראש ובראשונה, הדגשת הניגוד ביניהם מקשה עלינו להבין מדוע התופעות הללו צצות באותו רגע היסטורי ובהקשרים פוליטיים וחברתיים דומים, ולשאול אם ייתכן שהיחסים ביניהן אינם יחסים אנטגוניסטיים אלא יחסי גומלין. ואכן, בשנים האחרונות טוענים חוקרים רבים שכדי להבין את הטכנוקרטיה והפופוליזם עלינו להפסיק לחשוב עליהם כעל תופעות מנוגדות ולכנס אותם תחת מסגרת

היסטורית ומושגית משותפת. התוצר הבשל, המקיף והשיטתי ביותר של קו המחשבה הזה הוא ספרם של כריסטופר ביקרטון וקרלו אינוורניצי אצ'טי *Technopopulism: The New Logic of Democratic Politics*.^[2] ביקרטון ואצ'טי מציעים קדימה את הדיון על הזיקה בין טכנוקרטיה לפופוליזם ומציגים טענה מפתיעה ופרובוקטיבית: לא זו בלבד שטכנוקרטיה ופופוליזם חולקים מכנה משותף ונובעים ממקורות ומהקשרים דומים, אלא שיותר ויותר פוליטיקאים מבססים את הפרופיל הציבורי והאג'נדה הפוליטית שלהם על שילוב בין אספקטים טכנוקרטיים ופופוליסטיים. את הפרקטיקה הסינתטית הזאת, ואת ההקשר ההיסטורי הפוליטי-תרבותי שמתוכו היא צומחת, ביקרטון ואצ'טי מכנים טכנופופוליזם. לטענתם זו איננה תופעה אזוטריה שצומחת בשולי הזרם המרכזי, אלא – כפי שמעידה תת-הכותרת של ספרם – "הלוגיקה החדשה של הפוליטיקה הדמוקרטית".

מהו טכנופופוליזם?

מהו המכנה המשותף לטכנוקרטיה ולפופוליזם? מדוע עלינו לדבר פחות על צמד הניגודים טכנוקרטיה ופופוליזם, ויותר על טכנופופוליזם – הלוגיקה המארגנת של הפוליטיקה העכשווית? הדרך הטובה ביותר להבין את הזיקה בין התופעות הללו היא לבחון את האויב המשותף שלהן: המערכת הפוליטית שביקרטון ואצ'טי מכנים דמוקרטיה מפלגתית.

דמוקרטיה מפלגתית היא שיטת משטר המבוססת על תחרות אלקטורלית בין מפלגות שמייצגות סטים מנוגדים של אינטרסים וערכים. היא נולדה במאה התשע-עשרה, כאשר ההיסטוריה של מוסד המפלגה וההיסטוריה של התנועות הדמוקרטיות נפגשו ושידכו בין הפרלמנטריזם לעקרון הריבונות העממית. המשטרים הטוטליטריים של המאה העשרים, שהתבססו על מודל חד-מפלגתי אנטי-דמוקרטי ואנטי-פלורליסטי, העמידו את הדמוקרטיה המפלגתית בפני איום קיומי. אבל כינונו של סדר דמוקרטי ליברלי-קפיטליסטי לאחר מלחמת העולם השנייה חיזק את הזיהוי בין מוסד המפלגה ובין השיטה הדמוקרטית, וביסס את מעמדה ההגמוני של הדמוקרטיה המפלגתית.

המפלגות הדמוקרטיות ממלאות שני תפקידים עיקריים, האחד אידיאולוגי והאחר תיווכי. הפונקציה האידיאולוגית היא תרגום של אינטרסים חברתיים לכדי תפיסות עולם כלליות וחזונות פוליטיים שמתוכם אפשר לגזור הצעות חקיקה קונקרטיות וצעדי מדיניות ציבורית. בהקשר הזה, המילים שמאל וימין אינן שמותיהן של זהויות פוליטיות עצמאיות, אלא רכיבים לשוניים של שפה אידיאולוגית רחבה שמארגנת את הנוף הדמוקרטי ומבנה את הדינמיקה הבין-מפלגתית. השפה האידיאולוגית מתרגמת את האופי הרב-ממדי והכאוטי של המציאות הפוליטית-חברתית לספקטרום עמדות אחיד וקוהרנטי. דרך אידיאולוגיזציה של מתחים חברתיים – למשל, הפיכת המתח החברתי בין מעמדות גבוהים לנמוכים למאבק אידיאולוגי בין פרויקט ימני ושמאלי – המפלגות מייצרות מסגרת פרשנית שמאפשרת לאזרחים להשתתף בתהליך הדמוקרטי באמצעות תמיכה אלקטורלית בנציגים ובמצעים. נוסף על כך, המפלגות מתווכות בין המדינה לאזרחים דרך יצירת מרחבים של אקטיביזם פוליטי ומעורבות אזרחית, גיוס והכשרה של מנהיגים שעתידים לאייש את המערכת המדינתית, והסדרת התקשורת בין נציגים למיוצגים. כסוכנות מתווכת, המפלגה יוצרת מרחב ביניים שממוקם בין המדינה ובין הספרה הפרטית,

ואשר דרכו יכולים אזרחים להפוך צרכים ורצונות פרטיים לדרישות קולקטיביות ולכוח ציבורי. פונקציית התיווך משקפת את העובדה שהדמוקרטיה המפלגתית היא בראש ובראשונה שיטה המבוססת על היגיון ייצוגי ולא על עקרונות של דמוקרטיה ישירה.

שני התפקידים של המערכת המפלגתית - האידיאולוגי והתיווכי - הם בדיוק מה שהטכנוקרטיה והפופוליזם גם יחד יוצאים נגדו. החלוקה הדמוקרטית-מפלגתית של הנוף הפוליטי לפרויקטים אידיאולוגיים מתחרים, שמשקפים סטים מנוגדים של אינטרסים וערכים, נתפסת בעיניהם של טכנוקרטיונים ופופוליסטים כמחנאות אגואיסטית וכצרות אופקים. הם דוחים את הרעיון שתפקידה של המערכת הפוליטית הוא לתרגם קונפליקטים חברתיים לתחרות אידיאולוגית, משום שהם מכחישים את הטענה שהחברה מורכבת מאינטרסים סותרים. כנגד התפיסה של המרחב הפוליטי כמרחב הטרונגי שיש בו אינטרסים ימניים ושמאליים, בורגניים ופועליים, דתיים וחילוניים, פריפריאליים ועירוניים, הם מעמידים מודל אחדותי של פוליטיקה המבוססת על עקרונות מוחלטים - רצון העם במקרה של הפופוליסטים, האמת האובייקטיבית-מדעית אצל הטכנוקרטיונים. במובן הזה, עליית הטכנוקרטיה והפופוליזם משקפת את תהליך הדה-אידיאולוגיזציה של התרבות הפוליטית הנוכחית.

הטכנוקרטיה והפופוליזם דוחים גם את פונקציית התיווך המפלגתית לטובת תפיסה בלתי אמצעית של הקשר בין נציגים למיוצגים. המנהיג הפופוליסטי אינו מייצג את האינטרסים של בסיס בוחרים מסוים, אלא מגלם בגופו ובאישיותו את הרצון האותנטי של העם. הטכנוקרט דורש מהאזרחים לסמוך על מיומנותו הא-פוליטית, על יכולתו להבין ולשרת את הטוב המשותף האובייקטיבי, ולזנוח את המחשבה שתפקיד המנהיג הוא לייצג סט ספציפי וסובייקטיבי של צרכים וערכים. הן הפופוליסט הן הטכנוקרט, טוענים ביקרטון ואצ'טי, "מתיימרים להחזיק בגישה ישירה לתשתית האולטימטיבית של הלגיטימציה הפוליטית עצמה" (עמ' 155). הם דוחים את הצורך בגופים מתווכים שמסדירים את היחסים בין החברה והמדינה, ומבקשים לכוון קשר בלתי אמצעי בין המערכת הפוליטית לשדה החברתי.

אם כן, טכנוקרטיה ופופוליזם הן תופעות המבוססות על דה-אידיאולוגיזציה של השיח הפוליטי (de-ideologization), מצד אחד, ועל שחיקת ממד התיווך בין המערכת הפוליטית לשדה החברתי (disintermediation) מצד שני. מכיוון שהדמוקרטיה המפלגתית היא מערכת פוליטית שמושבתת על יסוד אידיאולוגי ויסוד תיווכי, הטכנוקרטיה והפופוליזם משקפים עוינות עקרונית כלפי המסורת הדמוקרטית-מפלגתית. בשל העוינות המשותפת הזאת אפשר לראות שעל אף ההבדלים הרבים שבין אידיאל שלטון ההמון ובין מודל שלטון המומחים, קיימת בין שתי הגישות זיקה מוסדית ומושגית.

השימוש של ביקרטון ואצ'טי במונחים טכנוקרטיה ופופוליזם הוא מקורי ובעייתי כאחד. הנטייה הרווחת בספרות היא לתאר את הטכנוקרטיה והפופוליזם ככוחות א-פוליטיים וא-מפלגתיים, חיצוניים למערכת הדמוקרטית ולממסד המדינתי. פופוליסטים הם בדרך כלל אוטסיידרים שתוקפים את האליטות בשם ההמונים המודרים; טכנוקרטיונים צומחים במוסדות עילית כמו המערכת המשפטית או הפיננסית, ובמובן הזה הם חלק אינטגרלי מהמנגנון השלטוני, אבל הם אינם זקוקים לתמיכה ציבורית והם פועלים במרחק ביטחון מהזירה הפוליטית. בניגוד לטכנוקרטיונים ופופוליסטים מהסוג הזה, ביקרטון ואצ'טי מתעניינים באופן שבו המערכת הפוליטית **מפנימה** את הלוגיקה הטכנופופוליסטית.

הם אינם בוחנים כיצד תנועות המונים או ארגוני מומחים משפיעים על המערכת הפוליטית מבחוץ, אלא כיצד התחרות האלקטורלית בין שחקנים פוליטיים מתארגנת סביב עקרונות טכנוקרטיים ופופוליסטיים. לשיטתם, פופוליזם אינו פרויקט פוליטי המבוסס על מנהיגות כריזמטית ואג'נדה אנטי-אליטיסטית, אלא נטייה של פוליטיקאים עכשוויים לבסס את המצע שלהם על פנייה לרצון העם; טכנוקרטיה אינה מייצגת את המעבר של כוח פוליטי מגופים נבחרים למוסדות מקצועיים, אלא את הנטייה הגוברת של פוליטיקאים להישען על עקרון המומחיות או האמת האובייקטיבית בבואם לגייס תמיכה ציבורית.

מצד אחד, זוהי הגדרה רזה ופורמליסטית של המילים טכנוקרטיה ופופוליזם. שאלות הנוגעות להקשרים היסטוריים ולתכנים רעיוניים – האם מדובר בפופוליזם ימני או שמאלי? האם זוהי טכנוקרטיה פיננסית או משפטית? – נדחקות לשולי הדברים. בשביל ביקרטון ואצ'טי, מה שמזכה פוליטיקאי בתואר טכנוקרט או פופוליסט הוא ביסוס הפרויקט הפוליטי שלו על עקרון המומחיות האובייקטיבית או על פנייה לרצון העם. מצד שני, מאחורי הפורמליזם הרטורי הזה מסתתרת טענה מאתגרת ושאפתנית. ביקרטון ואצ'טי טוענים שטכנופופוליזם אינו נטייה ספציפית שאפשר לשייך לפוליטיקאים מסוימים ולא לאחרים, אלא שמה של לוגיקה פוליטית כוללת – הפרדיגמה המארגנת של התחרות האלקטורלית בעידן הנוכחי. לשיטתם, כל השחקנים הפוליטיים בדמוקרטיה הנוכחית משלבים, ברמה כזאת או אחרת ובמידת הצלחה כזאת או אחרת, דימויים וטעונונים טכנוקרטיים ופופוליסטיים.

איך נראים טכנופופוליסטים?

ביקרטון ואצ'טי הם חוקרים של פוליטיקה מערב-אירופית, והניתוח שלהם מתמקד במערכות הפוליטיות של צרפת, בריטניה, איטליה וספרד. למרות זאת, הם מדגישים שתחום החלות של התזה שלהם רחב הרבה יותר, ושאפשר לזהות מגמות טכנופופוליסטיות בשאר מדינות העולם המפותח. לטענתם, ההיבט המהותי ביותר של המעבר מפרדיגמה דמוקרטית-מפלגתית לפרדיגמה טכנופופוליסטית הוא תהליך הדה-אידיאולוגיזציה של התרבות הפוליטית. הם כותבים:

לאורך מרבית ההיסטוריה של הדמוקרטיה המודרנית, התחרות הפוליטית התארגנה סביב ההבחנה האידאולוגית בין ימין ושמאל. בעקבות זאת, מועמדים למשרות ציבוריות התחרו זה בזה באמצעות פרישת חזונות שונים בנוגע לאופן שבו יש להנהיג את החברה, וחזונותיהם שיקפו מערכות ערכים שונות ואינטרסים חברתיים מנוגדים. אף שסוג זה של תחרות פוליטית לא נעלם לחלוטין, כוחו נחלש כתוצאה מהופעתה של לוגיקה פוליטית חדשה, שבמסגרתה המתמודדים למשרה ציבורית מתחרים זה בזה בעיקר על בסיס טענות מנוגדות באשר ליכולתם לגלם את "העם" בכללותו או להחזיק בידע ובמיומנויות הנדרשים כדי לתרגם את רצון העם לקווי מדיניות (עמ' 2).

ביקרטון ואצ'טי ממהרים להוסיף שהיחס בין הטכנוקרטיה לפופוליזם שונה באופן מבני מהיחס בין שמאל לימין: היחס בין שמאל לימין הוא דיכוטומי, ואילו בין טכנוקרטיה לפופוליזם יש יחס היברידי. מכיוון שהקטגוריות שמאל וימין משקפות מתח חברתי ורעיוני בין סטים מנוגדים של אינטרסים וערכים, יש ביניהן מחלוקת מהותית; לעומת זאת, הטכנוקרטיה והפופוליזם הן קטגוריות רזות מבחינה תוכנית. הן מייצגות סגנון של פעולה פוליטית ולא מחויבות לקבוצה חברתית או למערכת רעיונית. משום כך, פוליטיקאים יכולים לשלב בין אופני פעולה טכנוקרטיים ופופוליסטיים, אך אינם יכולים להכליא באופן דומה בין השקפת עולם שמאלית וימנית. לכן המעבר מפוליטיקה אידיאולוגית לפוליטיקה טכנופופוליסטית הוא מעבר מפוליטיקה שמתארגנת סביב קונפליקט ממשי לפוליטיקה המבוססת על אסטרטגיות תדמיתיות ומהלכים פרסומיים.

לפי ביקרטון ואצ'טי, ניצני המעבר מפוליטיקה אידיאולוגית לטכנופופוליזם טמונים בפוליטיקת "הדרך השלישית" של טוני בלייר והניו לייבור הבריטית. לדידם, ההיבט הפופוליסטי בפוליטיקה של הניו לייבור התבטא בנטייה הכמעט אובססיבית של בלייר לדבר על ובשם "העם", הרגל שהגיע למחוזות קומיים ב־1997 כשתיאר את הנסיכה המנוחה דיאנה כ"נסיכת העם" (the people's princess) והתייחס להלווייתה כ"הלוויית העם" (the people's funeral). ביקרטון ואצ'טי מסבירים שהשימוש האינפלציוני במילה עם קשור להיחלשות הברית ההיסטורית בין הלייבור למעמד העובדים הבריטי. הקשר בין אימוץ הרטוריקה הפופוליסטית ונטישת הפוליטיקה המעמדית הומחש היטב ב־1999, כאשר בלייר הצהיר בנאומו מול ועידת הלייבור ש"מלחמת המעמדות תמה", ושדרכה של המפלגה להתמודד עם אתגרי המאה העשרים ואחת היא לומר "העם הוא התשובה, העם הוא העתיד".

מה לגבי אלמנטים טכנוקרטיים? גם כאן, הדגש הראשוני הוא רטורי. כפי שביקרטון ואצ'טי מזכירים, הניו לייבור ביקשה לטהר את השפה המפלגתית מ"דוגמטיזם אידיאולוגי" ומיתגה מחדש את האג'נדה המפלגתית סביב ביצועיות ופרגמטיזם. בלייר הצטיין בניסוח פילוסופיית המנהיגות שלו דרך הצהרות א־פוליטיות כמו "מה שחשוב זה מה שעובד" ("what counts is what works"), והקריאה להחליף את ההבחנה בין "מדיניות שמאלית וימנית" בהבחנה בין "מדיניות טובה ומדיניות גרועה". אבל הטכנוקרטיה של הניו לייבור חרגה מעבר למישור הרטורי והכתה שורשים עמוקים גם במישורי המדיניות והמבנה הארגוני. עם כניסתו לתפקיד העניק שר האוצר דאז גורדון בראון עצמאות לבנק אנגליה, בצעד שהמחיש יותר מכול את האוריינטציה הניאו־ליברלית של הדרך השלישית. המשמעות של בנקים מרכזיים עצמאיים היא כמובן דה־פוליטיזציה של סמכויות מוניטריות והעברתן לידי מומחים, ובמובן הזה הגישה המקרר־כלכלית של הניו לייבור שיקפה עקרונות טכנוקרטיים מסורתיים. אבל חשוב לזכור שהטכנוקרטיה שמעניינת אותנו כאן היא פחות טכנוקרטיה קונבנציונלית – דהיינו, דה־פוליטיזציה של ההליך הדמוקרטי – ויותר טכנוקרטיה דיסקורסיבית, כלומר פוליטיזציה של עקרון המומחיות ומסגור צעדי מדיניות במונחים של ביצועיות ואמת אובייקטיבית.

כדי להבין מדוע הניו לייבור לא הייתה פרויקט טכנוקרטי קונבנציונלי אלא פרויקט טכנופופוליסטי, עלינו לשים לב לכך שהעצמת המומחים הפיננסיים הייתה רק ביטוי אחד של תופעה רחבה יותר: חדירה של מומחים ממגוון סוגים אל תוך המנגנון המפלגתי ודחיקת רגליהם של מטות השטח, ארגוני העובדים והאקטיביסטים הוותיקים. סטפני מאדג', בספרה החשוב *Leftism Reinvented*, חילקה את

שטף המומחים הזה לשלושה סוגים: מומחים פיננסיים, מומחי מדיניות מטעם מכוני חשיבה, וספינולוגים או יועצים אסטרטגיים. מומחים מהסוג הראשון אכן נוטים להיות א־פוליטיים, אך מומחים מהסוג השני והשלישי הם פוליטיים במובהק מכיוון שהם מעצבים מדיניות ממשלתית ומשפיעים על המרחב האלקטורלי והתקשורתי. מה שמאפיין אותם אינו עוינות כלפי הזירה הפוליטית כשלעצמה, אלא עוינות כלפי המסורות האידיאולוגיות והמבנים המפלגתיים המארגנים את הפוליטיקה סביב מאבק בין אינטרסים וערכים מנוגדים.

לצד הניו לייבור, המקרים שביקרטון ואצ'טי מנתחים בספרם כדוגמאות פרדיגמטיות של טכנופוליזם הם מפלגת En Marche! של עמנואל מקרון בצרפת, תנועת חמשת הכוכבים ומפלגת הליגה באיטליה, ומפלגת פודמוס בספרד. השתיים הראשונות, לצד הניו לייבור, הן דוגמאות של "טכנופוליזם טהור" המבוסס על דחייה מוחלטת של הקטגוריות שמאל וימין. לעומת זאת, הליגה ומפלגת פודמוס מייצגות "טכנופוליזם היברידי", המשלב בין מאפיינים אידיאולוגיים שמאליים (פודמוס) או ימניים (הליגה) ובין הישענות על רצון העם ועל שפת המומחיות האובייקטיבית. כפי שאפשר להסיק מרשימת הדוגמאות המגוונת הזאת, הניתוח של ביקרטון ואצ'טי חותר תחת הנטייה לחשוב על היחס בין פופוליזם לטכנוקרטיה במונחים של מאבק בין כוחות ממסדיים ואנטי־ממסדיים. טכנוקרטיה ופופוליזם, אם בגרסתן העצמאית אם בזו המסונתזת, הן תופעות החוצות את הנוף הפוליטי לאורכו ולרוחבו ונובעות מסט משותף של תנאים היסטוריים וחברתיים.

כדי להבין במה שונה מערך האילוצים והתמריצים שעמד בבסיס הלוגיקה האידיאולוגית מן המערך של העת הנוכחית, ומדוע הראשון נטה ליצור מאבק בין כוחות ימניים ושמאליים ואילו האחרון יוצר תחרות בין שחקנים טכנופוליטיים, עלינו להבין את ההיסטוריה של מוסד המפלגה הפוליטית.

עלייתן ונפילתן של המפלגות הפוליטיות

התמונה שביקרטון ואצ'טי רואים לנגד עיניהם כאשר הם מדברים על דמוקרטיה מפלגתית היא תמונת העולם הפוליטי המערב־אירופי של מחצית המאה העשרים. בשבילם, דמוקרטיה מפלגתית אינה רק מבנה משטרי אלא גם המודל הדומיננטי באותן שנים ליחסים שבין המדינה לחברה. המאפיין העיקרי של המודל הזה הוא קשר הדוק בין השדה החברתי למערכת המדינתית. באותה תקופה הייתה המדינה נוכחת מאוד בחייהם של אזרחים, אבל לא כישות ריכוזית אוטוריטרית ששולטת בהם באמצעי כפייה, אלא כמרחב פעולה פוליטי וכמאגר של משאבים ארגוניים וחומריים. אחרי 1945, אופי הסמכות הפוליטית השתנה לבלי הכר. לממשלות הגולות שחזרו לארצן אחרי תבוסת הנאציזם והפשיזם לא היה עוד מונופול על האלימות המדינתית וגם לא יכולת לוגיסטית להשליט סדר באמצעים אלימים. האזרחים, מצידם, קיוו להקמת שלטון אחראי ויציב שישקם את מדינותיהם ויעצור את רצף המשברים הפוליטיים והחברתיים. על רקע אווירת התשישות והמתנות נוצר סוג חדש של ריבונות פוליטית, המבוסס על סמכות ארגונית ולא על סמכות כוחנית. עד מהרה התברר שדווקא המדינה הארגונית – זו שמנכיחה את עצמה בחייהם של אזרחים דרך מתן גישה למשאבים, ולא דרך השלטת חוק וסדר – היא זו שבה מתקיים קשר הדוק יותר בין שולטים לנשלטים.

החוליה המקשרת של היחסים ההדוקים הללו בין המדינה לחברה הייתה המפלגה הפוליטית, וספציפית מפלגת ההמונים. המודל של מפלגת ההמון הוא למעשה פרק אחד בתהליך האבולוציה של מוסד המפלגה, שנפתח כאשר המפלגות הקדם-מודרניות החלו להתאים את עצמן להתפתחויות החברתיות והתרבותיות של המהפכה התעשייתית. תהליכי התיעוש והעיור, הרחבת זכות הבחירה, התפתחות אמצעי התקשורת, והיצירה של משקים ותעשיות בקנה מידה לאומי - כל אלה אילצו את המערכת הפוליטית להסתגל לתנאים דמוגרפיים וסוציו-כלכליים חדשים ולהחליף את הפרלמנטריזם האליטיסטי של עידן המהפכה הצרפתית במודל מפלגתי דמוקרטי ועממי.

מפלגות ההמון נקראו כך משום שהושתתו על בסיסי תמיכה גדולים ועל רשתות רחבות של חברים ואקטיביסטים, אבל כפי שטענו חוקרים כמו מוריס דוברז'ה ורוברט מיכלס,^[3] שני המבקרים החשובים ביותר של השיטה המפלגתית, לעיתים קרובות הדינמיקה הפנימית שלהן הייתה בלתי דמוקרטית בעליל. המבנה הארגוני של מפלגות ההמון היה נוקשה והיררכי: אלה לא היו מרחבי פעולה ספונטניים ואופקיים, אלא מנגנונים של כוח פרוצדורלי ומשמעת אנכית. אין ספק שמבנה הכוח של מפלגות ההמון אינו עולה בקנה אחד עם הרגישויות הליברליות והאינדיווידואליסטיות של התרבות הנוכחית. ועדיין, חשוב להבין שהמבנים הקשיחים והמשמעת הארגונית סייעו למפלגות ההמון לנייד המוני מצביעים ולאפשר לאזרחים מכל שדרות החיים לקחת חלק במשחק הפוליטי. על אף חסרונותיהן, המפלגות הללו הצליחו לשבור את הקשר הגורדי בין מעמד סוציו-אקונומי ובין גישה לכוח שלטוני, ולאפשר גם למי שידם אינה משגת להשתתף באופן פעיל בתהליך קבלת ההחלטות הפוליטי.

המערכת הפוליטית שהורכבה ממפלגות ההמון נשענה על שני אדנים מרכזיים: ראשית, האסטרטגיה האלקטורלית של פוליטיקאים בתקופת בחירות הייתה מקסום פוטנציאל התמיכה בקרב האוכלוסייה שאיתה הם מזוהים, ולא מרדף אחר מצביעי מרכז אמורפיים בניסיון לגרוף "קולות צפים". מפלגות ההמון ידעו בדיוק מי קהל היעד שלהן: אלה השמאליות פנו למעמדות הנמוכים, אלה הימניות פנו למעמדות הגבוהים ולקהילת המאמינים, ואף אחת מהן לא ניסתה לעמעם את עמדותיה ולקרר למצביעים מהמחנה השני. שנית, להבדיל מהמפלגות בימינו, מפלגות ההמון היו מוסד חברתי-אזרחי ולא רק חלק מהמערכת המדינתית. הנציגות הפרלמנטרית פעלה כ"זרוע הפוליטית של ישויות חברתיות קיימות ומאורגנות היטב",^[4] בתיאום עם רשת רחבה של ארגוני חברה אזרחית: איגודי עובדים, ארגונים דתיים, אגודות חוואים, עיתונים, תנועות נוער, מועדוני תרבות וספורט, ולעיתים אף בתי ספר וארגוני בריאות קהילתיים.

בשנות השבעים החל להתרופף הקשר של המפלגות עם מוקדי התמיכה המסורתיים שלהן, כוח ההשפעה שלהן נשחק ואמון הציבור בהן אבד. המשבר הזה נבע משינויי עומק רבים ומורכבים. תהליכי החילון, עליית האינדיווידואליזם, התרחבות הסקטור הפיננסי על חשבון הכלכלה התעשייתית והתרחבות מעמד הביניים על חשבון מעמד העובדים החלישו את הלכידות והרלוונטיות של הזהויות הסוציולוגיות שעמדו בבסיס המבנה האלקטורלי של המערכת הדמוקרטית המפלגתית. נוסף על כך, ניצחון המאבק לזכות בחירה אוניברסלית וכינון מדינת הרווחה - שני ההישגים ההיסטוריים החשובים של מפלגות ההמון - החלישו את הצורך ברשתות הסולידריות החברתית והמשמעת הפוליטית שעמדו בבסיס מבנה הכוח המפלגתי. כתוצאה מהמשבר הזה נטשו יותר ויותר אזרחים את המסגרות המפלגתיות, מידת המעורבות

הפוליטית של הציבור נחלשה, ושיעורי ההצבעה בבחירות צנחו. כפי שפיטר מאייר הראה בספרו המשפיע^[5] *Ruling the Void*, מכיוון שהפונקציה העיקרית של המפלגה הפוליטית הייתה לגשר בין המדינה לחברה, משבר המפלגות יצר נתק בין המערכת הפוליטית לציבור המצביעים. אף מוסד חדש לא נכנס לנעליהן של המפלגות כדי לתווך במקומן בין המדינה לאזרחים, ובהיעדר דבק מפלגתי שיחבר ביניהם החלו הצדדים להתרחק זה מזה. אזרחים, בעיקר בני המעמד הנמוך, הפכו אדישים מבחינה פוליטית ונסוגו אל תוך הספרה הפרטית והחיים האישיים. מנגד, פוליטיקאים הפכו יותר ויותר אליטיסטים וקרייריסטים, נסוגו אל תוך המרחב המדינתי וניתקו את קשריהם עם החברה האזרחית.

לפי מאייר, כתוצאה מתהליך הנסיגה ההדדי הזה – של האזרחים מהמדינה ושל המדינה מהאזרחים – נעלם "אזור המעורבות" המפלגתי, שפעל בעבר כמרחב התיווך בין הציבור למנהיגיו, ובמקומו נפער חלל. מתוך הריק המפלגתי, שהחל להיווצר בשנות השבעים ואשר הלך וגדל בעשורים הבאים, עולים בשנים האחרונות כוחות טכנוקרטיים ופופוליסטיים. המכנה המשותף ביניהם הוא היעדר קשר עם אוכלוסייה ספציפית או סט קונקרטי של אינטרסים וערכים, המאפיינים את המודל של מפלגות ההמון. מכיוון שהתנאים המוסדיים והדמוגרפיים של עידן הריק אינם מאפשרים לטכנוקרטיה ולפופוליזם לבסס את הלגיטימציה הציבורית שלהם על הטענה כי הם מייצגים קבוצות חברתיות ספציפיות, הכוחות האלה פונים למקורות לגיטימציה חלופיים ומנסחים את הפרויקט שלהם דרך פנייה אל סדר ערכים שלכאורה הוא גבוה יותר – "העם" אצל הפופוליסטים, ה"אמת" האובייקטיבית הא-פוליטית אצל הטכנוקרטים. במובן הזה, גם אם לעיתים נראה שהטכנוקרטיה והפופוליזם הם כוחות מנוגדים, למעשה מדובר בשני צדדיו של אותו מטבע, או אם תרצו, בשני הצדדים של אותו הריק.

מהריק המפלגתי לפוליטיקה הטכנופופוליסטית

בין הטכנופופוליזם ובין הריק שורר יחס אמביוולנטי. טכנופופוליזם הוא בעת ובעונה אחת ביטוי של הריק וניסיון להתגבר עליו: זוהי פוליטיקה שמצד אחד משקפת את התפוררות המבנים החברתיים והמוסדיים שארגנו את הנוף הפוליטי במהלך מרבית המאה העשרים, ומצד שני מנסה להתמודד עם הנתק בין המדינה והחברה באמצעות רטוריקה המשלבת עממיות והישענות על סמכות א-פוליטית וחוץ-ממשלתית.

מדוע הריק המפלגתי מייצר דווקא פוליטיקה טכנופופוליסטית? מדוע לא עולים ממנו זרמים פוליטיים כמו ניאו-פשיזם או ניאו-קומוניזם? התשובה לכך קשורה בהבדלים המושגיים והמוסדיים שבין הדמוקרטיה המפלגתית לדמוקרטיה הטכנופופוליסטית, ובאופן שבו ההבדלים הללו משקפים שינויים ברמת המבנה החברתי. כאמור, המפלגה המסורתית – בין שהיא ימנית או שמאלית, חילונית או דתית – התיימרה לייצג רק חלק ספציפי מגוף האזרחים. המשמעות הסמנטית של המילה העברית "מפלגה" מעידה בדיוק על החלקיות הזאת: כמו פלג הגוף או פלג הנהר, גם המפלגה הפוליטית היא רק חלק אחד של ישות שלמה וגדולה ממנה. תודעת החלקיות של המפלגה משתקפת גם ב־party האנגלית ובמקבילותיה בשפות אחרות, הנגזרות כולן מהפועל הלטיני *partire* שפירושו לפצל, לחלק. מנקודת המבט השלטונית, הופעתן של מפלגות אכן קשורה בתהליך של היבדלות או **התפלגות**, נסיגה מן הכלל

לצורך הסתגרות עצמית. אבל מבחינה חברתית או אזרחית, המפלגות מייצגות גם את התופעה ההפוכה: תהליך של התלכדות או התאספות למען מטרה משותפת ופעולה קולקטיבית. אדמונד ברק הדגיש בדיוק את האלמנט הזה כשהגדיר ב־1770 את המפלגה כ"גוף של אנשים מאוחדים הפועלים על בסיס עיקרון ספציפי שהם חולקים למען קידום האינטרס הלאומי". כאשר אנשי הדרך השלישית הכריזו על קץ העידן האידיאולוגי, על סופו של המאבק המעמדי ועל איחוי הקרע בין השמאל והימין, הם הדגישו את ההיבט המפצל של התרבות המפלגתית וטשטשו את העובדה שהפריקט שלהם יוצא גם נגד ההיבט הקולקטיבי. מה שמזין את השפה האנטי־מפלגתית של העשורים האחרונים אינו נטייתן של מפלגות לפלג את "העם", אלא יכולתן לאחד בין אינטרסים פרטיים ולתרגמם לכוח ציבורי. העדות החזקה ביותר לכך היא העובדה שעליית שיח הקונסנזוס והרטוריקה האינקלוסיבית התרחשו בד בבד עם תהליכי הדה־מוביליזציה של גוף האזרחים, עם תהליך היווצרותו של הריק.^[6]

אבל מלבד הבניית הנוף האלקטורלי וארגון הכוח האזרחי, למערכת המפלגתית היה תפקיד חשוב נוסף: מתן לגיטימציה דמוקרטית למנהיגים פוליטיים, ייפוי כוחם של ראשי המדינה לנסח וליישם מדיניות ציבורית שתשקף את האינטרס של חלק מסוים מגוף הבוחרים. במסגרת המתקפה על הדמוקרטיה המפלגתית, הטכנופוליזם המציא לעצמו מקורות לגיטימציה חלופיים שאינם נטועים בסט קונקרטי של צרכים וערכים: רצון העם או האמת האובייקטיבית. ההבדל הבולט ביותר בין לגיטימציה פוליטית הנובעת מחלק ספציפי של גוף האזרחים לזו הנתלית בעקרונות טכנופוליטיים מופשטים ומוחלטים קשור לעקרון הפלורליזם. הרעיון שהמרחב הפוליטי מורכב מריבוי של נקודות מבט, רצונות וצרכים – ושהריבוי הזה אינו מציאות אמפירית נתונה, אלא ערך שיש לחגוג ולשמר – הוא אחד מאבני הפינה של הדמוקרטיה המפלגתית. הפלורליזם הזה נובע מתודעת החלקיות של המפלגה, מכך שהזהות העצמית שלה מוגדרת ביחס למפלגות אחרות שמייצגות חלקים אחרים של הגוף הפוליטי, ומההבנה שעצם קיומה של המפלגה הדמוקרטית תלוי בקיומן של מפלגות יריבות. כפי שכתב יוהן קספר בלונצ'לי בשנת 1869, "למפלגה אסור להתעלם ממפלגות אחרות או לרצות להרוס אותן. שום מפלגה אינה יכולה להתקיים לבדה".^[7]

לעומת זאת, הטכנוקרטיה והפופוליזם הם כוחות פוליטיים שאינם משקפים גיוון אלקטורלי או מערכת יחסים בין חלקים חברתיים ספציפיים. הם נובעים מהפרגמנטציה החברתית של עידן הריק ומטשטוש הגבולות המעמדיים והתרבותיים בין איבריו השונים של הגוף הפוליטי, ולכן הם חסרים את תודעת החלקיות המפלגתית. לכאורה, אלו הם כוחות הוליסטיים ואבסולוטיים: הם מדברים בשם כלל החברה או האמת האובייקטיבית, ומתיימרים להחזיק בגישה בלתי אמצעית לטוב המשותף כשלעצמו, ולא לטוב המשותף כפי שהוא משתקף מנקודת מבט מסוימת. במובן הזה, הרטוריקה ההוליסטית והאבסולוטיסטית של הטכנוקרטיה והפופוליזם היא תמונת התשליל של הרטוריקה היחסית והקונקרטית של הכוחות המפלגתיים. הפנייה לעקרונות מסדר גבוה יותר לכאורה – "העם" או "האמת" – מכסה על העובדה שהטכנוקרטיה והפופוליזם הם פרויקטים פוליטיים נטולי תוכן חברתי ממשי, כלומר נטולי קשר ייצוגי ואידיאולוגי לסט ספציפי של אינטרסים וערכים.

הפופולריות והטכנוקרטיה מגיבים לריק לא רק ברמה הדיסקורסיבית אלא גם ברמה הארגונית: הפופולריות מנסה לכונן קשר בלתי אמצעי בין מנהיג ובין מצביעים וכך לעקוף את מנגנון התיווך המפלגתי, ואילו הטכנוקרטיה מבוססת על דה־פוליטיזציה של המדיניות הציבורית ועל ניסיון לייתר את פונקציית התיווך בין אזרחים למוסדות שלטון באמצעות העברת סמכויות לגופים שאינם תלויים בלגיטימציה ציבורית. אבל כפי שאפשר ללמוד מההיסטוריה הקרובה של כוחות פופוליסטיים ושל מערכות טכנוקרטיות, הניסיון להתגבר על הפער בין המרחב הפוליטי לגוף האזרחים באמצעות מיקור חוץ של התהליך הדמוקרטי, או באמצעות הקמתן של תנועות המונים שנוסקות במהירות ומתרסקות אחרי שלב ההתלהבות הראשונית, יכול להוליד רק הצלחות זמניות ופתרונות שטחיים. בהיעדר מנגנון ארטיקולציה מפלגתי שיתרגם רצונות חברתיים לכדי מדיניות ציבורית מצד אחד ויקנה תוקף דמוקרטי למעשה השלטוני מצד שני, מערכת היחסים בין המדינה לחברה תמיד תתאפיין בריקנות כרונית ובעוינות הדדית.

רטוריקה ארסית ודלות תוכנית: השלכות הטכנופופולריות

מנקודת המבט של הדמוקרטיה המפלגתית, אידיאולוגיה היא עניין פונקציונלי והכרחי: דמוקרטיה פחות אידיאולוגית היא דמוקרטיה פחות השתתפותית, פחות איכותית. הצורך לארגן את השדה הפוליטי והחברתי סביב המתח בין שמאל לימין אינו מבוסס על דחף מחנאי להבחין בין ידיד ליריב וגם לא על חזונות נאיביים של אקטיביסטים אידיאליסטים, אלא על החובה הדמוקרטית להציג בפני הבוחרים אלטרנטיבה ברורה בין מערכי מדיניות קוהרנטיים ומנוגדים. התחרות בין האלטרנטיבות הללו היא הלב הפועם של הפוליטיקה הדמוקרטית, ולא אלמנט מערער שיש לטשטש או להדחיק. לציבור יש כוח רק כל עוד הדינמיקה הפוליטית היא תחרותית. ברגע שהמערכת הפוליטית מפסיקה להציע לבוחרים אלטרנטיבה ברורה בין סטים מנוגדים של אינטרסים וערכים, היא שומטת את הקרקע מתחת לעצם הרעיון של דמוקרטיה ייצוגית ומרוקנת מתוכן את עקרון הריבונות העממית.

בתור תולדה של הדינמיקה של הריק, אפשר בהחלט לומר שאחד המאפיינים העיקריים של הטכנופופולריות הוא טשטוש אידיאולוגי. אבל האם אפשר לומר שהפוליטיקה הזאת אינה קונפליקטואלית או תחרותית? מובן שלא. אדרבא, הפוליטיקה של השנים האחרונות היא קונפליקטואלית באופן קיצוני. גל רעידות האדמה הפוליטיות שהתחיל באמצע העשור הקודם גורם לאווירת הקונסנזוס הניאו־ליברלי להיראות כמו זיכרון רחוק, והיום נראה שלא רק שהקונפליקט חזר למרכז החיים הציבוריים, אלא שהוא גם מערער על תוקפן של הנורמות והמסגרות שאמורות להכיל ולהסדיר את התחרות הפוליטית. הדיון הציבורי הפך כה "רעיל" עד שיש חוקרים הטוענים שדפוסי הקיטוב של העת הנוכחית מזכירים את מצבן של מדינות על סף מלחמת אזרחים.

לכאורה יש כאן פרדוקס. מצד אחד, כתוצאה מהיחלשות המפלגות מתרששת הפוליטיקה מחומר הגלם שממנו עשויות מחלוקות פוליטיות, כלומר מאינטרסים קונקרטיים והשקפות עולם סדורות ומנוגדות. מצד שני, ההתרוששות הזאת אינה מייצרת אווירה קונסנזואלית, אלא דווקא מעצימה את הארסיות והאגרסיביות של החיים הציבוריים. למעשה, הירידה במידת הסובסטנטיביות והעלייה במידת

הלוחמנות הן שתי תולדות של הלוגיקה הטכנופוליטית. לפי ביקרטון ואצ'טי, הרעיון שאנחנו נמצאים על סיפה של מלחמת אזרחים הוא הגזמה פראית. הקיטוב והפילוג אכן חריגים בהשוואה לעשורים קודמים, אבל אנחנו עדיין רחוקים מקריסה טוטלית של המוסדות הדמוקרטיים או מהתפרקות המבנים החברתיים בנוסח מלחמות האזרחים של המאה העשרים. הקונפליקטואליות ההרסנית של המאה הקודמת נבעה מהמתח בין קבוצות מובחנות של אזרחים מאורגנים ומזוינים שביקשו לכונן פרויקטים אידיאולוגיים שאפתניים. הקונפליקטואליות של העת הזאת היא אמנם ארסית מבחינה סגנונית, אבל רזה מבחינה רעיונית ורפה מבחינה ארגונית. יותר משהיא משקפת איבה מהותית בין סטים מנוגדים של אינטרסים וערכים, היא משקפת את הפער בין המערכת הפוליטית לשדה החברתי, את הריק בין המדינה לגוף האזרחים.

הקונפליקטואליות הטכנופוליטית אינה נובעת ממחלוקות חברתיות שיצאו משליטה אלא דווקא מדחייה של עקרון החלקיות. פוליטיקה שמסרבת לנטוע את עצמה בהקשרים חברתיים ספציפיים מעודדת שיח רעיל ואנטי-פלורליסטי, משום שעצם הדיבור בשם של ערכים הוליסטיים ומוחלטים מוביל מניה וביה לדה-לגיטימציה של היריב: אם אני מייצג את האמת האובייקטיבית או את רצון העם, אזי כל עמדה שונה משלי היא בהכרח שגויה מיסודה או זדונית; מי שחולק על עמדותיי עושה זאת או משום שתפיסת המציאות שלו מעוותת, או משום שהוא אויב העם. מאחר שהפוליטיקה הטכנופוליטית אינה מבוססת על פעולת התיווך האידיאולוגי של המתח בין החלק ובין השלם, כלומר על התרגום של אינטרסים פרטיים לחזון חברתי ומדיניות ציבורית, אלא על היומרה לגילום בלתי אמצעי של השלמות החברתית או של הטוב המשותף האובייקטיבי - היא חותרת תחת עצם האפשרות של סובלנות דמוקרטית ופלורליזם פוליטי.

לצד הקונפליקטואליות המוגברת, הטכנופוליזם יוצר תופעה שביקרטון ואצ'טי מכנים desubstantialization, אותו מצב של הידלדלות או ריקון השדה הפוליטי מהבדלי מדיניות ותכנים מהותיים. כאמור, יש קשר בין שני התהליכים, כפי שכותבים ביקרטון ואצ'טי (עמ' 148-149):

ככל שהמרקם החיצוני של הפוליטיקה הדמוקרטית לובש צורה של עימות ועוינות, כך התוכן הסובסטנטיבי שלה הולך ונדחק לשוליים. הבדלים קונקרטיים ברמת הערכים והמדיניות נסוגים אל רקע הדברים ומותירים את חזית המחלוקת הציבורית לנושאים אחרים, כמו המאפיינים האישיותיים של פוליטיקאים, השליטה שלהם באמצעי תקשורת המונית, או יכולתם לעמוד ביעדי מדיניות שממוסגרים כחלק מהאינטרס הכללי.

אף שהטונים של הדיון הציבורי עולים, ואף שנראה כי חברות מודרניות משוסעות בקרעים עמוקים, אנו עדים להידלדלות ממושכת של המשאבים הרעיוניים והערכיים של השדה הפוליטי. הביטוי האולטימטיבי של המצב הזה הוא תופעת הפרסונליזציה הפוליטית, כלומר המעבר ממאבק אידיאולוגי בין מפלגות קולקטיביות למאבק פרסונלי שנסוב סביב תדמיות תקשורתיות ופרופילים אישיותיים. ההיגיון העומד בבסיס הפרסונליזם הפוליטי משעתק במדויק את השילוב הטכנופוליטי בין אגרסיביות רטורית ודלות תוכנית: החלפת היריבות האידיאולוגית בעוינות אישית לא רק מרוקנת את

הפוליטיקה מתכנים רעיוניים אלא גם מלבה את הלוחמנות, משום שפוליטיקאים מפסיקים לתקוף את השקפות יריביהם ותחת זאת מתמקדים בהיבטים אישיותיים, ביוגרפיים, נפשיים ומשפחתיים - מה שבאופן טבעי הופך את התחרות האלקטורלית לסנסציונית ולארסית.

הלוגיקה הטכנופוליטית לוכדת את התרבות הדמוקרטית במעין מעגל קסמים: ככל שהפוליטיקה נהיית לוחמנית, כך היא מתרוקנת מתכנים מהותיים; ככל שההבדלים המשמעותיים בין שחקנים פוליטיים הולכים ומתמעטים, כך התחרות האלקטורלית הופכת בוטה וצעקנית. זו הסיבה לפער המשונה בין האופי הדרמטי והחרדתי של סבבי הבחירות של השנים האחרונות ובין העובדה שכשאבק הקמפיין שוקע אנחנו מגלים שוב ושוב שהבדלי המדיניות בין הצדדים הלוחמים - בין מרין לה פן לעמנואל מקרון, בין מריו דראגי לג'ורג'יה מלוני, בין בנימין נתניהו לקואליציית בנט-לפיד - הם בסופו של דבר די זניחים. "אף שתחרויות אלקטורליות עכשוויות מייצרות הרבה רעש וצלצולים", ביקרטון ואצ'טי כותבים, "הן בעצם אינן מיתרגמות להצגתן של חלופות פוליטיות מהותיות בפני המצביעים" (עמ' 12). כמובן, אין בכך כדי להכחיש את העובדה שהדמוקרטיה הליברלית מצויות במשבר, או להמעיט בחומרתו של המשבר הזה. השילוב בין עלייה במידת האגרסיביות וירידה במידת המשמעותיות (meaningfulness) של התחרות האלקטורלית היא התפתחות שלילית ומדאיגה. הנקודה היא שהגורמים למשבר הזה אינם שחקנים מסוימים שמדרדרים את הדמוקרטיה לעבר התהום, אלא שינויי עומק במבנה היחסים בין האזרחים והמדינה, הנובעים משחיקת העוגנים המפלגתיים שריתקו בעבר את המערכת הפוליטית אל הקרקע החברתית. ברגע שהשדה החברתי חדל לתפקד כמסגרת ההתייחסות של המערכת הפוליטית, התחרות האלקטורלית הופכת למחול שדים פרסונליסטי וסוליפסיסטי.

היפר-פוליטיקה או קיטוב חברתי?

הדברים הללו שופכים אור על הטענה הנפוצה שהאופי הבוטה והרעיל של השיח הפוליטי נובע מתופעת הקיטוב, ושהעוינות בין יריבים פוליטיים קשורה בהבדלים בלתי ניתנים לגישור בין "שבטים" חברתיים נפרדים. הבעיה היא שהטיעון אינו מתיישב עם מבט השוואתי הבוחן את ההבדלים בין הפוליטיקה העכשווית לדמוקרטיה המפלגתית. הרי כפי שראינו, המבנה המפלגתי התבסס על חתך סוציולוגי נוקשה שפילג לא רק את המערכת הפוליטית אלא גם את החברה האזרחית. בעידן מפלגות ההמון, השיוך המפלגתי חלחל לכל מישורי החיים - החברתי, הפוליטי וגם האישי. כיום זהות פוליטית מתבטאת בעיקר בעמדות שאדם מביע במפגשים חברתיים ובסוג העמודים שהוא עוקב אחריהם בפייסבוק, ואילו בעידן מפלגות ההמון הייתה הזהות הפוליטית נטועה ברשת סבוכה ואוטונומית של מבנים חברתיים שכמעט לא אפשרו לקיים אינטראקציה עם מצביעים של מפלגות אחרות.

ברור אפוא שלא זו בלבד שהקיטוב איננו תופעה חדשה, אלא שהקיטוב בימינו הרבה פחות מוסדי ופולשני מבעבר. הרעיון של תיבת תהודה תקשורתית, echo chamber - המסביר את תופעת הקיטוב במונחים של פער הולך וגדל בין המרחבים התקשורתיים והאינטרנטיים של השמאל והימין - מחוויר לעומת הלכידות וההרמטיות שאפיינו את המסגרות הפוליטיות של הדמוקרטיות המפלגתיות במאה העשרים. ההשוואה הזאת מלמדת אותנו ששאלת הקיטוב אינה שאלה כמותית - כמה קיטוב יש בתרבות הפוליטית - אלא שאלה איכותית: מה סוג הקיטוב? באיזו מידה המערכת הפוליטית מסוגלת לתרגם

מתחים חברתיים לתחרות אלקטורלית בין מערכי מדיניות מנוגדים שמשקפים את צורכיהם ואת ערכיהם של אזרחים? אין קורלציה בין קיטוב חברתי או "שבטיות" אלקטורלית ובין שיח פוליטי בוטה ורעיל. אדרבא, מנקודת המבט של התיאוריה הטכנופוליטית, נראה שהשיח הפוליטי נהיה בוטה ואגרסיבי דווקא בעידן שבו המערכת הפוליטית מתנתקת מהמבנה החברתי, כאשר הגבולות בין אלטרנטיבות אידיאולוגיות ברורות הולכים ומיטשטשים.

דרך נוספת להבין את השינוי הזה היא באמצעות המושג דמוקרטיית קהל (audience democracy), שטבע ברנרד מנין בשנות התשעים.^[8] דמוקרטיית קהל מתאפיינת בדפוסי הצבעה גחמניים ומבוססי קמפיין: בוחרים מצביעים לפרסונות פוליטיות שמסדרות אטרקטיביות תקשורתית, ולא למפלגות שמקדמות השקפות עולם קוהרנטיות ומערכים רלוונטיים של מדיניות ציבורית. הקלפי היא אמצעי שדרכו קהל המצביעים מביע את שביעות רצונו מהמופע הפוליטי, ולא מנגנון ייצוגי שדרכו אזרחים משתתפים בתהליך הדמוקרטי. כפי שמאייר תיאור זאת, בעבר "הפוליטיקה הקונבנציונלית נתפסה כדבר מה ששייך לאזרחים, כמשהו שהאזרחים יכלו להשתתף בו בקלות, כפי שאכן עשו לעיתים קרובות. כיום הפוליטיקה הפכה לעולם חיצוני שהאזרחים צופים בו מבחוץ. ישנו העולם של המפלגות או המנהיגים הפוליטיים, והוא נבדל מהעולם של האזרחים". מאייר ממחר להוסיף שתופעת דמוקרטיית הקהל היא סימפטום להיחלשות הדמוקרטיה המפלגתית: "כשתחרות בין מפלגות מפסיקה להשפיע מהותית על תהליכי קבלת החלטות, אפשר רק לצפות שהיא תלבש אופי תיאטרלי וספקטקולרי".^[9]

אווירת האדישות וחוסר העניין הציבורי, שהייתה המאפיין העיקרי של דמוקרטיית הקהל ושל עידן הריק, הוחלפה בשנים האחרונות באווירה פוליטית היסטורית ואינטנסיבית. פוליטיקה היא כבר לא "עולם חיצוני" שמתקיים בנפרד מעולמם של האזרחים, או מופע שאזרחים יכולים להחליט אם ומתי הם מעוניינים לצפות בו. כיום יש תחושה שהפוליטיקה חדרה אל כל תחומי החיים: התרבות, התקשורת, המשפט, יחסי העבודה, מערכת החינוך והמערכת הרפואית. במובן הזה, המעבר מעידן הריק לעידן הטכנופוליטי הוא מעבר מעולם פוסט-פוליטי לעולם היפר-פוליטי או אומני-פוליטי, עולם שבו הפוליטיקה נמצאת בכל מקום, כל הזמן.

יתרה מזו, אל תופעת הפרסונליזציה של החיים הפוליטיים נוספה לאחרונה מגמה משלימה והופכית: פוליטיזציה הולכת וגוברת של החיים האישיים. התרבות ההיפר-פוליטית של זמננו החליפה את מודל הפעולה הקולקטיבית בדגש מוסרני ואינדיווידואליסטי על דפוסי התנהגות ואורחות חיים. תודעה פוליטית אינה מתבטאת עוד בהשתתפות ממושכת במאבקים ציבוריים או בהקמה והפעלה של כוח מוסדי, אלא בצרכנות אתית ושמירה על כללי דיבור נכונים: רוצים להילחם בשינויי האקלים? רכשו מכונית חשמלית והימנעו מלהביא ילדים. רוצים להיאבק בפטריארכיה? הקפידו על שפה שוויונית והחרימו סטנדרטים סקסיסטים. המרחב הציבורי אמנם נטען בתחושת דחיפות ומשבריות, אבל הנתק בין האזרחים ובין המוסדות ששימשו בעבר פלטפורמה ליצירתה של פוליטיקה המונים רק הולך ומעמיק. הדה-פוליטיזציה של התקופה הניאו-ליברלית הוחלפה ברה-פוליטיזציה אגרסיבית, אבל פרט להתפרצויות חוזרות ונשנות של אנרגיית מחאה ספונטנית וארעית, התנועות החדשות אינן מצליחות להפיח רוח חיים במוסדות הקיימים או להמציא סוגים מקוריים של כוח אזרחי.

טכנופוליצם כחול-לבן

הניתוח של ביקרטון ואצ'טי אולי אינו מתאים באותה מידה לכל הזירות הפוליטיות ולכל ההקשרים הלאומיים, אבל אין ספק שהכלים התיאורטיים שהם מפתחים יכולים לעזור לניתוח התרבות הפוליטית העכשווית. לסיכום הדיון אפשר לשאול ישירות: האם תזת הטכנופוליצם עוזרת לנו להבין את הפוליטיקה הישראלית? לדעתי התשובה חיובית.

כמה היבטים שנתקלנו בהם לאורך הדרך, כמו השילוב בין קונפליקטואליות צורנית ודלות תוכנית וכמו תופעת הפרסונליזציה,^[10] הם חלק משמעותי מהתרבות הפוליטית הישראלית. אבל הסיבה שתיאוריית הטכנופוליצם מועילה במיוחד להבנת ההקשר המקומי היא שהתופעה העומדת בתשתית הדיון – תופעת משבר המפלגות – היא גורם בעל השפעה מכרעת על הפוליטיקה הישראלית, אף שהיא זוכה למעט מאוד תשומת לב ציבורית. "מצבן של המפלגות בישראל קשה ביותר", טענו לאחרונה אסף שפירא וחוקרים אחרים. "כמעט לפי כל אמת מידה (היקפי החברות במפלגות, הזדהות הציבור עם מפלגות ומידת האמון שלו בהן, זיקתן לקבוצות אינטרס, מעמדן בשלטון המקומי ועוד) הקשר שלהן עם החברה נחלש מאוד בעשורים האחרונים".^[11] אם הפוליטיקה הישראלית סובלת ממשבר מפלגות עמוק, ואם טכנופוליצם הוא תוצא של משבר כזה, אפשר לשער שמחלה עזה תוביל לסימפטומים חזקים, ושנוכל לזהות פוליטיקאים טכנופוליסטים בזירה המקומית.

כדי שנוכל לומר על פוליטיקאים שהם טכנופוליסטים עליהם לעמוד בשני קריטריונים. ראשית, עליהם לדחות את השפה האידאולוגית המבחינה בין שמאל וימין, ושנית, עליהם לבסס את מרכולתם הפוליטית על שילוב בין הדגשת הידע והביצועים ובין רטוריקה אינקלוסיבית ועממית. בישראל, אולי אפילו יותר מאשר במקומות אחרים, תהליך הטשטוש של השפה האידאולוגית אינו משפיע באופן שווה על אזוריו השונים של הנוף הפוליטי: דה-אידאולוגיזציה היא תופעה א-סימטרית שמאפיינת יותר את השמאל-מרכז מאשר את הימין. ואכן, השמאל-מרכז חשוף יותר למגמות טכנופוליסטיות. הדוגמה הבולטת ביותר לכך היא יאיר לפיד, ששילב לאורך הקריירה שלו בין ביטויים פופוליסטיים – למשל הטקסט הזכור לשמצה "אחיי העבדים", או תמונת ההזדהות עם מחאת האפודים הצהובים – ובין טיעונים טכנוקרטניים מובהקים כמו הרעיון שלהיות פוליטיקאי טוב זה כמו "לעבוד בחברה מצליחה", או הטענה ש"אדם רוצה שהשלטון יהיה כמו רופא טוב: שיהיה נורא אכפת לו, שיהיה מומחה במקצועו, שיאבחן נכון את המצב ויטפל בך בהתאם".^[12] ועדיין, גם הימין אינו חף ממאפיינים טכנופוליסטיים. איך אפשר להסביר אחרת את העובדה שבנימין נתניהו, נסיך הצנע של הפוליטיקה הישראלית, הפך בשנים האחרונות לקולם של ההמונים המודרים? במונחיהם של ביקרטון ואצ'טי אפשר לומר שהמתח בין לפיד לנתניהו הוא מתח בין "טכנופוליצם טהור" שמנסה להתרחק ככל האפשר מהשיוך האידאולוגי, ובין "טכנופוליצם היברידי" שעדיין מבין את עצמו דרך הקטגוריות שמאל-ימין.

בסופו של דבר, טכנופוליצם הוא שמה של פוליטיקה שמתאפיינת במידה רבה של עוינות דיסקורסיבית ובמידה מועטה של מתחים מהותיים. במילים אחרות, אפשר לומר שהמצב הטכנופוליסטי הוא מצב של קונפליקטואליות ללא קונפליקט. הסיבה שפוליטיקה יכולה להיות קונפליקטואלית בלי להתבסס על קונפליקט היא שכבר לא קיים מנגנון שיגשר בין המערכת הפוליטית לשדה החברתי ויבטיח כי

התחרות האלקטורלית תשקף את המתחים הממשיים שבין חלקיו השונים של גוף האזרחים. לפיכך, יציאה מהמצב הטכנופוליטי לא תהיה כרוכה בשיקומה של הרמוניה חברתית מדומיינת, אלא בשיקום יכולתן של מערכות דמוקרטיות לבטא ובה בעת לרסן – להוציא לפועל ובה בעת להסדיר – את הניגודים והסתירות הקיימים בבסיסו של המבנה החברתי. הניסיון ההיסטורי מלמד שהמערכת היחידה שיכלה לעשות זאת הייתה הדמוקרטיה המפלגתית.

האם המפלגות בנות שיקום? ביקרטון ואצ'טי בהקשר האירופי, ושפירא ועמיתיו בהקשר הישראלי, מאמינים שכן. מפלגות העתיד, אם יבואו, יהיו חייבות להתבסס על תרבות ארגונית ליברלית ודמוקרטית יותר ממקבילותיהן במחצית המאה העשרים. הן יאלצו להתמודד עם גוף אזרחים מבוזר ואינדיווידואליסטי שרגישויותו ואורחות חייו אינם עולים בקנה אחד עם מבני כוח היררכיים ועם פולשנות מוסדית. ועדיין, ההיגיון המרכזי של המערכת הזאת – הרעיון שמרכז העצבים של הדמוקרטיה הוא מרחב התיווך בין המדינה לאזרחים, ושדמוקרטיה חייבת להתבסס על קונפליקט אלקטורלי בין סטים מנוגדים של אינטרסים וערכים – רלוונטי כיום בדיוק כשם שהיה בעבר. הדמוקרטיה המפלגתית אינה מושלמת, אבל היא אולי התשובה הטובה ביותר שיש בידינו לשאלה כיצד חברות המונים מודרניות יכולות ליישם את עקרון הריבונות העממית.

הערות שוליים

[1][†] מאמרם המרתק של אמית אביגדור-אשל ודני פילק "מבט מעמדי על המאבק ההגמוני בישראל", שפורסם מעל במה זו ומבחין בין "מערך ליברלי-לאומי" טכנוקרטי ובין "מערך נייטיביסטי" עממי, מציע פרשנות דומה של הדינמיקה הבסיסית המארגנת את הנוף הפוליטי והחברתי המקומי.

[2][†] Christopher J. Bickerton and Carlo Invernizzi Accetti, *Technopopulism: The New Logic of Democratic Politics*, Oxford: Oxford University Press, 2021

[3][†] Maurice Duverger, *Political Parties: Their Organization and Activity in The Modern State*, New York: John Wiley & Sons, 1954; Robert Michels, *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, trans. Eden and Cedar Paul, New York: Hearst's International Library, 1915

[4][†] Richard S. Katz and Peter Mair, *Democracy and the Cartelization of Political Parties*, Oxford: Oxford University Press, 2018, p. 43

[5][†] Peter Mair, *Ruling the Void: The Hollowing of Western Democracy*, Verso, 2013

[6][†] בהקשר הזה חשוב לזכור ש"הניצחון המוחץ" של הניו לייבור בבחירות 1997, ניצחון שלכאורה הוכיח שפרויקט הדרך השלישית מושתת על מנדט ציבורי רחב, התבסס על שיעורי הצבעה נמוכים באופן חסר תקדים. כפי שמאייר מציין, "שיעורי התמיכה בלייבור בבחירות 1997, שקיבלו קצת יותר מ־43 אחוזים מסך הקולות, היו למעשה נמוכים יותר מאשר בכל סבבי הבחירות בשנות החמישים והשישים" (Peter Mair, "Partyless Democracy," *New Left Review* 2, pp. 21–35).

[7][†] Johann Casper Bluntschli, *Charakter und Geist der Politischen Parteien*, Nördlingen: C.H. Beck, 1869

[8][†] Bernard Manin, *The Principles of Representative Government*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, 218–234

[9][†] מאייר (לעיל הערה 5), עמ' 43.

[10][†] לפי גדעון רהט ועופר קניג, ישראל, לצד איטליה, היא המדינה בעלת שיעורי הפרסונליזציה הפוליטית הגבוהים בעולם. ראו Gideon Rahat and Ofer Kenig, *From Party Politics to Personalized Politics? Party Change and Political Personalization in Democracies*, Oxford: Oxford University Press, 2018.

[11][†] אסף שפירא, עופר קניג וגדעון רהט, "שיקום המפלגות בישראל: איך ולמה?", אסף שפירא, עופר קניג וגדעון רהט (עורכים), **שיקום המפלגות בישראל**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2021, עמ' 13. שפירא ושותפיו למחקר מדגישים שאף שמשבר המפלגות הוא תופעה גלובלית, משבר המפלגות בישראל חריג בחומרתו.

[12][†] יאיר לפיד, **מסע אל העתיד**, תל אביב: ידיעות ספרים, 2017, עמ' 74, 84.

רן היילברון עוסק בפילוסופיה פוליטית ובשאלות מעמדיות.
